

др Младен Драшкић,
редовни професор Економског факултета у Београду

ГРАНИЦЕ ОДГОВОРНОСТИ ДУЖНИКА ЗА ШТЕТУ ПРИЧИЊЕНУ ПОВРЕДОМ УГОВОРНИХ ОБАВЕЗА

Конкретан обрачун штете настале услед повреде уговорних обавеза дужника полази од смањивања имовинског стања сваког појединог повериоца изазваног том повредом. Поверилац треба начелно да путем накнаде штете буде стављен у исти имовински положај у којем би се налазио да је дужникова обавеза уредно извршена. Ово начело задаје у својој примени огромне тешкоће. Повреде уговорних обавеза дужника могу имати мноштво дејстава, и позитивних и негативних, на имовину повериоца. Та дејства могу проистицати непосредно из саме повреде, али могу бити и њена далека последица, која је опредељена и другим узроцима. Где је граница одговорности дужника и докле постоји узрочна веза између повреде обавезе и настале штете?

Сва права су морала на неки начин да ограниче штету за коју дужник одговара. Али, начини на које је то ограничење извршено разликују се. Према Rabel-у⁽¹⁾ постоје четири система ограничења која се примењују у позитивним правним системима: а) разликовање између директне и индиректне штете, б) степеновање према тежини кривице, в) начело адекватности и г) границе предвидљивости.

Разликовање између директне и индиректне штете

Према овом систему ограничења (француско право — Code civil — у случају злонамерне повреде уговора, англосаксонско право⁽²⁾ — за „општу“ штету), штета мора бити непосредна и нужна последица неизвршења. Непосредна штета је она која има свој једини правни узрок у чињеници која наноси штету и која без те чињенице не би наступила⁽³⁾. Дужник не одговара за сумњиве и недоказане последице неизвршења. Индиректном се сматра и штета која је делом настала кривицом повериоца или коју је он могао избећи. У случају да при настајању штете дејствује заједнички више узрока, директним последицама сматрају се,

(1) Ernst Rabel, *Das Recht des Warenkaufs*, В. I. Berlin, 1957. стр. 474.

(2) *Sale of Goods Act* — чл. 51. ст. 2. и право правила случаја *Hadley v. Baxendale* од 1854. г.

(3) Бошко Перлић, *Однос између контрактуралне и деликтне одговорности*. — „Архив за правне и друштвене науке“, бр. 1—2/1953., стр. 108—119.

према мишљењу француског Касационог суда⁽⁴⁾, само оне чији су узроци постојали већ у тренутку повреде. Нови узроци, који су касније наступили и погодовали развоју штете, не узимају се у обзир, ако би они даљу штету изазвали и без повреде. Овде је нарочито шкакљиво питање накнадног скока или пада цена који се догоди после повреде уговора. Ове промене се третирају као садејствујући узрок који не може бити искључен из одговорности⁽⁵⁾.

Степеновање према тежини кривице

Степеновање висине штете према тежини кривице усвојено је у аустријском грађанском праву (АГЗ — § 1324). Ако је штета учињена из зле намере или из крајње непажње, оштећеник има право да захтева потпуно задовољење (претрпљену штету и измаклу добит), а у осталим случајевима само стварно претрпљену штету. Аустријско трговинско право, међутим, одобрава оштећенику увек и накнаду стварне штете и измаклу добит. Ипак, оштећеној страни припада само она изгубљена добит за коју је извесно да би је поверилац, према редовном току ствари или према посебним околностима случаја, остварио да је дужник своју обавезу испунио како треба. Није, према томе, оштећеној страни дато пуно задовољење, у смислу аустријског грађанског права, него је дужникова одговорност ограничена само на изгубљену добит која је директна, „извесна“, последица повреде уговорне обавезе.

Степеновање према кривици постоји и у француском праву, где се, као што смо видели, при злој намери одговорност проширује на сву директну штету.

У нашем Закону о облигационим односима (чл. 266, ст. 2), степеновање висине штете према тежини кривице јавља се као коректив начелу предвидљивости. „У случају преваре или намерног неиспуњења, као и неиспуњења због крајње непажње, поверилац има право захтевати од дужника накнаду целокупне штете која је настала због повреде уговора, без обзира на то што дужник није знао за посебне околности због којих су оне настале“. Израз „целокупна штета“ у овој одредби 300 значи да је у наведеним случајевима дужник обавезан да накнади сву обичну штету и измаклу корист, без ограничења која произлазе из предвидљивости, као претпоставке за одређивање висине одговорности дужника према ставу 1. истог члана 300. Према томе, дужник у случају обичног нехата (*culpa levis*) одговара само за предвидљиву штету, док му у случају *dolus*-а и *culpa lata* пада на терет и непредвидљива штета.

Начело адекватности

Немачки грађански законик је уклонио сва разликовања између врста штете и степена кривице и у § 249 усвојио начело пуне накнаде штете. „Ко је обавезан да накнади штету, има да успостави оно стање које би постојало да није наступила околност која обавезује на накнаду.“ Разуме се да би стриктно спровођење овог начела доводило до недоглед-

(4) Cass. civ. 18. 10. 1926. г. Цит. према F. Rabel-у, *op. cit.* стр. 227.

(5) G. Baudry-Lacantinerie et Léo Saignat, *Traité théorique et pratique de droit civil. De la vente et de l'échange.* — Paris, 1908.

них последица за дужника, па су теорија и правосуђе, у жељи да отклоне накнаду штете за неубичајене последице, поставили захтев да између штетне чињенице и причињене штете постоји адекватна каузална веза⁽⁶⁾. Веза између неизвршења и штете је увек адекватна кад је неизвршење према редовном току ствари подобно да доведе до наступелих последица. Адекватност везе цени се према времену неизвршења, а не према времену закључења уговора. Неадекватна је штета која је наступила посредством неког другог догађаја и која је „у тако неспојивој и удаљеној вези са догађајем који је узет као узрок да, према схватању живота, разумно не може више бити узета у обзир“⁽⁷⁾.

Према Rabel-у⁽⁸⁾ цела ова теорија, мада је јако раширена у литератури⁽⁹⁾ и пракси, довела је до „задивљујуће“ мало пресуда у којима би каузална веза била означена као неадекватна. Практична неостварљивост ове теорије је за њега најбоља потврда да је она непогодно конструисана. „Ова теорија нема никакав став о домашају конкретне облигације и зато нема ни погодно мерило да међу новим догађајима који су наступили разликује оне који се као узроци могу приписати учиниоцу“. Одатле произлази несигурност њене примене или немогућност да се у поједином случају негира адекватност.

Границе предвидљивости

Овај систем ограничења, који је прихваћен у нашем праву (300 — чл. 266, ст. 1), француском праву, кад није у питању *dolus* него само *faute* (Code civil — чл. 1150), енглеском праву за „специјалну“ штету и у међународним изворима права продаје (Једнообразни закон о међународној продаји — чл. 82. и 86. и Бечка Конвенција о уговорима о међународној продаји — чл. 74) признаје повериоцу само штету за коју се разумно може претпоставити да ју је дужник у време закључења уговора узимао у обзир као могућу или вероватну последицу повреде уговора (која је при закључењу уговора предвиђена или је морала бити предвиђена).

Закључна разматрања

Приказани системи ограничавања конкретне штете показују да у овом погледу постоје значајне начелне разлике између националних система права. Ипак, извесна заједничка правна схватања постоје у свим системима, без обзира на разлике у полазним начелима. Минимум заједничког представља схватање да се одговорност за проузроковану штету не може раширити и на прекомерне последице. Немачко право то искључује путем одредби § 254. Грађанског законика. У Француској се таква штета сматра индиректном или непредвиђеном. Англосаксонска права за одговорност за такву штету траже стварно знање (*actual knowledge*) странака о њој. Друго заједничко схватање, које произлази из првог, јесте да дужник увек одговара за штету са чијим би наступањем, као

(6) Творци ове теорије су Max Rümelin, *Arch. ziv. Prax.* 90, 171. и Trueger, *Der Kausalbegriff im Straf und Zivilrecht*, 1904.

(7) Цитирано по Rabel, E., *op. cit.*, I, p. 487.

(8) E. Rabel, *op. cit.*, I, p. 487.

(9) Бошко Перић, *op. cit.*, стр. 108—119.

последницом повреде уговора, морао рачунати сваки човек његовог позива. Ова заједничка схватања показују да предвидљивост, као мерило одговорности за штету у већој мери него остали критеријуми, одговара за евентуално изједначење права у овој области.

Зато су редактори једнообразних правила о међународној продаји (Једнообразног закона од 1964. и Бечке Конвенције од 1980.) прихватили овај критеријум при формулисању одредби о границама одговорности за штету причињену неизвршењем уговора. Из Једнообразног закона је овај критеријум, у готово идентичној формулацији, преузет у наш Закон о облигационим односима (чл. 266, ст. 1.). Ови акти ограничавају одговорност дужника на накнаду обичне штете и измакле користи које је дужник у време закључења уговора морао предвидети као могуће последице повреде уговора с обзиром на чињенице које су му тада биле познате или морале бити познате. А формула „једна је страна је познавала или би морала познавати” протумачена је у чл. 13. Једнообразног закона као познавање разумног лица „истих особина стављеног у исту ситуацију”.

За оцену предвидљивости штете меродаван је тренутак закључења уговора. Како утврдити предвиђање дужника у време закључења уговора, кад се ради о једном нематеријалном факту и кад стране при закључењу уговора претежно имају у виду његово испуњење, а не његову повреду? У одговору на ово питање теорија и пракса националних права која су усвојила критеријум предвидљивости долазе до различитих закључака. Француска теорија сматра да је утврђивање дужниковог предвиђања у време закључења уговора фактично питање за које је тешко дати опште правило⁽¹⁰⁾. Правосуђе је колебљиво: један правац полази од степена кривице, други од уобичајеног губитка, који се увек сматра предвидљивим, а трећи од прећутног споразума странака. Енглеска теорија⁽¹¹⁾, при одговору на постављено питање, не полази од субјективног мерила, претпостављене воље странака у време закључења уговора, већ од објективног критеријума који се састоји у општем знању просечног човека. И према Коментару нашег Закона о облигационим односима⁽¹²⁾, предвиђање штете не треба да се просуђује према конкретном дужнику, његовим својствима и могућностима, него према предвиђању штете које треба да „учини добар привредник, односно добар домаћин”, при чему се има узети у обзир и врста уговора. Према енглеском правосуђу⁽¹³⁾, постоје две врсте „знања” дужника: претпостављено и стварно. За „редован ток ствари” се знање дужника претпоставља, без обзира да ли га он стварно поседује или не, а за специјалне околности је нужно стварно знање да би изазвало одговорност за посебну штету. Ако, на пример, препродаја спада у редован ток ствари, а она то јесте у трговини, онда њено знање не треба доказивати — оно се претпоставља. Обрнуто, ако се она сматра „специјалном околношћу”, ван редовног тока ствари, онда је купац дужан да докаже да је продавац стварно знао (а не само „морао знати”) у време закључења уговора могућност препродаје. И у нашој правној теорији је још пре доношења Закона о облигационим од-

(10) Marcel Planiol, *Traité élémentaire du droit civil*. — Paris, 1902.

(11) Clive Schmitthoff, *The Sale of Goods*. — London, 1951.

(12) Коментар Закона о облигационим односима, I. — Београд, 1983, стр. 935.

(13) Victoria Landry (Windsor) Ltd. v. Neumann Industries Ltd., 1949.

носима било заступано гледиште да је штета предвиђена, ако су последице повреде уговора нормалне⁽¹⁴⁾.

Проблем предвидљивости се, дакле, своди на питање тумачења уговора, при чему се не истражује воља странака, него се, према околностима случаја (предмету и циљу уговора), конструише тип уговора и одређује које су околности са којима би, с обзиром на тип уговора, дужник морао рачунати и колика приближна висина накнаде одговара интересима који су таквим уговором заштићени. Дужник узима у обзир при утврђивању цене за своју обавезу и ризик везан са евентуалним неиспуњењем. При том он рачуна, уколико му нису познати посебни односи поверљивоца, са ризиком који се нормално појављују код типа уговора у питању. Против опасности да мора сам да сноси ненормалне штете, поверилац се може заштитити на тај начин што ће са посебним моментима упознати дужника, који, опет, са своје стране, може, с обзиром на повећани ризик, тражити повећану цену.

За разлику од англосаксонског права, наше право и наведени међународни извори права продаје, полазе од предвиђања дужника, а не од предвиђања странака, као што се то захтева у чувеном правилу *Hadley v. Baxendale*⁽¹⁵⁾. Решење нашег права и међународних извора права разликују се од свог узора — енглеског права — и по томе што је по њима довољно да су штетне последице предвиђене као *могуће*, а није потребно и да су *вероватне*, као што то захтева енглеско право. Најзад, наше право и међународни извори права употребљавају израз „предвидети“, а енглеско право *узимати у обзир* (па се стога ово правило назива *contemplation rule*, што подразумева и вођење рачуна о ризицима.

Предвидљивост, као систем ограничења одговорности, била је и предмет критике од стране правне теорије⁽¹⁶⁾. Указивано је, по нашем мишљењу с правом, да овај систем није применљив кад се ради о штетама које су изазване материјалним недостацима (манама) продате ствари, јер, по правилу, сам продавац не зна у време закључења уговора за недостатак, тако да не може ни да предвиђа штете које би због њега могле настати. Инсистирање на предвидљивости у овој ситуацији представљало би чисту фикцију. Због тога амерички Једнообразни трговачки законик (*UCC*) примењује у овим случајевима правила деликтне одговорности о најближем узроку (*proximate cause*).

У закључку треба истаћи да је, нема сумње, начело предвидљивости адекватније од осталих система ограничења одговорности за накнаду штете због неиспуњења уговорних обавеза, али да његова примена није једноставна и да не пружа лако утврђиве резултате. При штетама које су изазване материјалним недостацима ствари, оно је чак и неприменљиво, уколико се предвидљивост не фингира.

(14) Бошко Перић, *op. cit.*, стр. 108—119.

(15) Пресуда у случају *Hadley v. Baxendale* је водећа пресуда у области утврђивања накнаде штете у енглеском праву. У њој су постављена два начела за оцењивање одговорности за накнаду штете. Дужник одговара: а) за штету која природно, по редовном току ствари, произлази из односне повреде уговора и б) за штету, за коју се разумно претпоставља да су је странке у третнутку закључења уговора узимале у обзир као вероватну последицу повреде уговора. Прво правило се односи на тзв. општу штету, а друго на посебну.

(16) В. Hans Döle, *Kommentar zum Einheitlichen Kaufrecht*. — München, 1976., стр. 543—548. и Kahn, Phillippe, *La vente commerciale internationale*. — Paris, 1961., p., 141. и др.

dr Mladen Draškić,
professor of the Faculty of Economics in Belgrade

LIMITS OF DEBTOR'S LIABILITY FOR DAMAGE DONE BY VIOLATION OF CONTRACTUAL DUTIES

Summary

The following systems of limiting liability for damage done to the creditor by violating the contract are elaborated in this article: (i) differing between direct and indirect damage; (ii) rating according to severity of fault; (iii) the principle of adequacy; and (iv) the limits of foreseeability.

The author particularly analyzes the limits of foreseeability which, as a yardstick of liability of debtor, are accepted both in Yugoslav law and in the international sources of the law of sales. The application of that system of limiting the liability of debtor, which is considered largely in theory as being better than the others, causes significant difficulties which meet different approaches in settlement in various national laws where it has been adopted. In the conclusions the author points out that the application of the degree of foreseeability is reduced to the question of interpreting the contract. In doing that, one does not inquire into the will of the parties, but rather — depending on the circumstances of the case — (i. e., the object and aim of the contract) into the constituting of the type of contract. In such a way it is determined what are the circumstances to be accounted for by the debtor due to the type of contract, as well as what should be the approximate amount of damages in order to suit the interests otherwise protected by such kind of contract. In case of damage caused by material shortcomings (i. e., defects) of goods, the system of foreseeability is not applicable since, as a rule, the seller does not know of the shortcoming at the time of entering into contract, so that he is not able to foresee eventual damage.

dr Mladen Draškić,
professeur à la Faculté des sciences économiques à Belgrade

LIMITES DE LA RESPONSABILITÉ DU DÉBITEUR POUR LE PRÉJUDICE SUBI PAR INFRACTION AUX OBLIGATIONS CONTRACTUELLES

Résumé

L'article examine les systèmes de limitation de responsabilité pour le dommage causé au créancier par infraction au contrat: a) différenciation entre le dommage directe et indirecte, b) graduation selon la gravité de culpabilité, c) principe d'adéquation et d) limites de prévisibilité.

L'auteur analyse particulièrement les limites de prévisibilité qui — en tant que mesure de responsabilité du débiteur — sont adoptées dans le droit yougoslave et dans les sources internationales du droit de vente. L'application de ce système de limitation de la responsabilité du débiteur, qui est d'ailleurs dans la majeure partie de la théorie juridique estimé meilleur que les autres, provoque d'importantes difficultés, qui ont été différemment solutionnés dans les droits nationaux des pays qui ont adopté ce système de limitation. En conclusion on constate que l'application du degré de prévisibilité se réduit à la question d'interprétation du contrat sans pour autant rechercher la volonté des parties mais selon les circonstances du cas (objet et objectif du contrat) on construit le type de contrat et définit les circonstances avec les quelles, étant donné le type de contrat, le débiteur doit compter et quel est à peu près le montant de la compensation qui correspond aux intérêts protégés par un tel contrat. En cas de dommages provoqués par défaillance d'ordre matériel des choses, on ne peut appliquer le système de prévisibilité car, de règle, le vendeur lui-même n'est pas au courant des défauts au moment de la signature du contrat et ne peut donc prévoir le dommage qui pourrait être provoqué par ceux-ci.